

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<https://doi.org/10.31489/2024L2/60-69>

ӘОЖ 340.134

Мақаланың редакцияға түскен күні: 20 ақпан 2024 ж. | Қабылданған күні: 06 наурыз 2024 ж.

К.Т. Байжанова*, С.С. Серикбаева

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: 70_gulzira_70@mail.ru)

Құқықтық реттеу және оның тиімділігін арттыру мәселелері

Мақала құқықтық реттеу және оның тиімділігін арттыру мәселелеріне қатысты әлеуметтік-құқықтық құбылыстардың мәнін сипаттайтын ғылыми көзқарастарды талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты құқықтық реттеуге қатысты әртүрлі көзқарастарды, теориялық ережелерді, заң ғылымында танылған принциптерді талдау және жүйелеу негізінде құқықтық реттеудің негізгі элементтерін, олардың арасындағы байланысты, сондай-ақ құқықтық реттеу әдістерін ажыратып көрсету; құқықтық реттеудегі қателіктерді анықтауға мүмкіндік беретін алгоритмді әзірлеу. Мақаланың зерттеу объектісі жүйе ретінде қарастырылатын құқықтық реттеу, зерттеу пәні құқықтық реттеудің жалпы құрылымдық-функционалдық заңдылықтары. Бұл зерттеудің құқықтық реттеу тақырыбында жазылған өзге жұмыстардан айырмашылықтары, яғни қатарын құрайтын ерекшеліктері: біріншіден, құқықтық реттеу статикалық және динамикалық элементтерден тұратын жүйе ретінде қарастырылады. Екіншіден, құқықтық реттеу категориясын талдауға жүйелі тәсіл қолданылады. Үшіншіден, құқықтық реттеу элементтері жалпы теориялық деңгейде талданады. Құқықтық реттеу мен құқықтық ықпал етудің негізгі өзара байланыстары мен атқаратын қызметтері қатары айшықталған және жоғарыда айтылғандардың негізінде құқықтық реттеудегі қателіктерді анықтауға және оларды жою жолдарын көрсетуге мүмкіндік беретін құқықтық реттеудің жалпыланған қорытындысы тұжырымдалған.

Кілт сөздер: құқықтық реттеу, құқықтық ықпал ету, құқықтық реттеу механизмі, құқықтық реттеу тиімділігі, құқықтық реттеу сатылары, құқықтық реттеу пәні, құқықтық реттеу әдістері, императивті әдіс, диспозитивті әдіс, құқықтық реттеу типтері.

Кіріспе

Құқықтың негізгі мән-мақсаты барынша маңызды қоғамдық қатынастарды нақты және толық реттеуде көрініс табады. Тиімді реттеу құқықтық ықпал ету құралдарының сан алуан түрлерін қолдануды қажет етеді. Құқықтық құралдар қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін өздерінің жүйе құраушы өзара әрекеттестігі кезінде біртұтас, үйлесімді механизмді қалыптастырады. Құқықтық реттеу механизмі бірлікте алынған, қоғамдық қатынастарға нәтижелі құқықтық әсер ету қамтамасыз етілетін заңдық құралдар жүйесі ретінде танылады.

Құқықтық реттеу және құқықтық реттеу механизмінің тиімділігі мәселелері отандық зерттеушілердің күн тәртібінде тұрған өзекті мәселелердің қатарында қарастырылып келеді. Дегенмен, аталған әлеуметтік-құқықтық құбылыстардың барлық дерлік жақтары толық зерттеліп, бүгінгі таңда заң әдебиетінде өзіндік бағасын алды деп айта алмаймыз. Сонымен бірге, еліміздің қоғамдық-саяси өмірінде жүргізіліп жатқан өзгерістер құқықтық реттеу түсінігіне, оның тиімділігін арттыру жолдарына қатысты көптеген дәстүрлі көзқарастарды түбегейлі қайта қарастыруды талап етіп отырғандығы да белгілі.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: 70_gulzira_70@mail.ru

Заң және тәртіп, өзара түсіністік, тілектестік пен жауапкершілік бәрінен биік тұратын тиімді мемлекет құру қажеттілігі құқықтық реттеу мәселелерін тиімді шешуді алға тартады [1].

Құқықтық реттеу — қоғамның негізгі мүдделерін сақтай отырып, қоғамдық қатынастарда байланыстарды ұйымдастыру және орнатумен анықталатын қоғамды басқарудың ең маңызды түрі. Әлеуметтік басқарудың барлық түрлерінің ішінде құқықтық реттеу маңызды орындардың бірін иемденеді. Қоғамдық қатынастардың қажетті тұрақталуы мен реттелуіне қол жеткізу үшін мемлекет құқық нормаларын әзірлеп, жүзеге асыра отырып, арнайы құқықтық құралдар мен әдістердің көмегімен оларға ықпал етеді.

Құқықтық реттеу механизмі құқықтың теориялық ұстанымдардан тәжірибелік әрекеттерге ауысу жолдарын көрсетеді. Оның негізгі категориялары мен түсініктері, салалық құқықтық ғылымдардың тәжірибесіне талдау жасап, сайып келгенде заңгердің табысты тәжірибелік жұмысын қамтамасыз етуге бағытталған.

Құқықтық реттеу механизмін талдап қарастырудың басты мақсаты құқықтың дамуы мен қызмет етуінің басты заңдылықтары туралы ғылыми және практикалық ілімдерді жеткізіп түсіндіру, оларды бағалай білуге үйрету және де заңгер-құқықтанушы ретінде өзінің міндеттерін кәсіби түрде орындау әрекетінің қозғаушы күшіне айналдыру қабілетін қалыптастыру.

Әдістер мен материалдар

Мақаладағы зерттеудің әдістемелік негізін әлеуметтік-құқықтық құбылыстарды танудың диалектикалық әдісі және танымның тәжірибеден өткен заманауи әдістері құрайды. Зерттеу барысында талдау, синтездеу, салыстыру, модельдеу тәрізді теориялық талдаудың жалпы логикалық әдістері кеңінен қолданылды. Сонымен қатар, зерттеу еңбегінде формальды-логикалық, құрылымдық-функционалдық сияқты жалпы ғылыми әдістермен қатар, объектіні күрделі, көп қырлы құбылыс ретінде қарастыруды көздейтін, элементтері арасындағы байланыс салыстырмалы тұрақты құрылымды құрайтын және оның тұтастығын қамтамасыз ететін жүйелік тәсіл де қарастырылды.

Алға қойылған міндеттерді шешу үшін құқықтық талдау, нақтылау, түсіндіру әдістері пайдаланылды. Зерттеу барысында, біріншіден, құқықтық реттеуге қатысты әртүрлі көзқарастарды, теориялық ережелерді, заң ғылымында танылған принциптерді айқындау үшін жүйелік-құрылымдық әдіске, екіншіден, құқықтық реттеудің негізгі элементтерін, олардың арасындағы байланысты, сондай-ақ құқықтық реттеу әдістерін, құқықтық реттеу шектерін анықтауға мүмкіндік беретін салыстырмалы-құқықтық әдіске ерекше назар аударылды.

Нәтижелер

Құқықтық реттеу іске асыру барысында белгілі бір кезеңдерден, элементтерден және құралдардан тұрады. Құқықтық басқарудың мұндай кезеңдері мен құралдарының жиынтығы «құқықтық реттеу механизмі» деп аталады. *Құқықтық реттеу механизмі — құқық субъектілерінің мүдделерін қанағаттандыру жолында тұрған кедергілерді жою мақсатында кезектілікпен ұйымдастырылған заңдық құралдар жүйесі.* Ол бірлікте алынған, қоғамдық қатынастарға нәтижелі құқықтық әсер ету қамтамасыз етілетін заңдық құралдар жүйесі ретінде қарастырылады.

Құқықтық реттеу механизмінің мақсаты субъектілердің мүдделерін құндылықтарға кедергісіз жетуін қамтамасыз ету болып табылады. Мұны құқықтық реттеудің мазмұндық белгісі ретінде қарастыруға болады. Құқықтық реттеу механизмі — оның мақсатына жетуге көмектесетін табиғаты мен қызметі бойынша әртүрлі заңдық құралдар жүйесі. Бұл оның формалдық жағын көрсетеді. Құқықтық реттеу механизмінде әрекет ететін әртүрлі заңдық құралдарға сұраныс субъект мүддесінің құндылықтарға жетуінің әртүрлі жолдарымен, осы жолдағы көптеген кедергілермен анықталады.

Құқықтық реттеу механизмнің элементтері болып қоғамдық қатынастардың құқыққа әсер етуінің негізгі кезеңін бейнелейтін, нақты жұмыс істейтін құқықтық жүйенің фрагменттері болып танылады.

Құқықтық реттеу механизмнің элементтері:

- субъект мүддесін қанағаттандырудың үлгісі көрсетілетін құқықтық нормалар;
- заңдық факт немесе заңдық құрам;
- нормативті талаптар тиісті субъектілер үшін нақтыланатын құқықтық қатынастар;
- құқықтар мен міндеттер жүзеге асырылатын актілер (сақтау, орындау, пайдалану нысанындағы субъект әрекеті);
- құқыққолдану актісі [2].

Құқықтық реттеу механизмінің аталған негізгі элементтерімен қатар қосымша құрамдас бөліктері де болады. Оларға тұрғындардың құқықтық тәрбиелілігі мен лауазымды тұлғалардың кәсіби-заңдық мәдениеті, құқықтық сана, тұрақты заңдылық пен құқықтық тәртіп, сондай-ақ адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың әдіс-тәсілдері кіреді.

Жалпы айтқанда, құқықтық реттеу механизмі түсінігі:

- заңдық қондырманың барлық бөліктерін және оларға ықпал ететін факторларды бір ортаға жинақтауға;
- оларды өз орындарына орналастыруға;
- заңдық, әлеуметтік, психологиялық және өзге де факторлардың құқықтық реттеу үрдісіндегі атқаратын қызметтерін анықтауға;
- құқықтық принциптер мен нормалардың әрекетке (құқықтық немесе құқыққа қарсы) айналу барысын, заңдылық пен құқықтық тәртіптің немесе құқықтық нигилизмнің пайда болуын түсінуге;
- қоғамдағы құқықтық реттеуді жетілдіру қажеттілігін негіздеуге, құқықтық жүзеге асыру тиімділігі мен сапасын, құқықтық мәдениет деңгейін көтеруге көмектеседі.

Құқықтық реттеудің тиімділігі — құқықтық реттеудің нәтижесі мен оның алдында тұрған мақсаттың арақатынасы. Құқықтық реттеудің тиімділігі белгілі бір нормативтік құқықтық актілерде көрсетілген тиісті нормативтік құқықтық актілерді жариялау, өзгерту немесе күшін жою арқылы белгіленген мақсаттарға, жетістікке ең төменгі шығындармен практикалық жету дәрежесі. Бұл мақсаттарға қол жеткізу белгілі бір әлеуметтік нәтижелерді алуда көрініс табады: әлеуметтік қажеттіліктер мен оларды білдіретін мүдделерді қанағаттандыру дәрежесі, белгілі бір әлеуметтік жағдайдың қалыптасуы мен қолжетімділігі, қоғамдық тәртіп пен үйлесім, өркендеу, оң жетістіктер...

Құқықтық реттеудің жалпы мақсаттарына сәйкес, құқықтық реттеудің тиімділігін анықтау үшін негіз болып табылатын заңды және әлеуметтік мақсаттар орын алады.

Құқықтық реттеудің тиімділігі екі түрлі мақсатты көздейді:

- 1) жалпыға бірдей ортақ мақсаттар — әлеуметтік;
- 2) құқықтық реттеудің тиімділігін түсіну мен зерттеу — құқықтық (заңдық) мақсат.

Құқықтық реттеу тиімділігінің негізгі аспектілері — құқықтық реттеудің объективті әлеуметтік-экономикалық, саяси және адамгершілік-рухани қажеттіліктері және даму заңдылықтарымен қазіргі және стратегиялық сәйкестігін қамтамасыз ете отырып, оның ғылыми негізі деп аталуы мүмкін.

Құқықтық реттеудің тиімділігінің тағы бір маңызды шарты — заңнама, құқық қорғау және адам құқықтары саласындағы қағидалар мен міндеттерге, мақсаттарға, нақты ұйымдастырушылық механизмдерді және басқа да жағдайларды дамытуға, шоғырландыруға және қол жетімділігіне байланысты ұйымдастырушылық қолдау көрсету болып табылады.

Талқылау

Құқықтық реттеу негізгі құқықтық категориялар тобына жатады, дегенмен құқық теориясында кейбір жағдайларда нақты заңдық мағынада емес, жалпы қолданбалы мағынада қарастырылатындығы белгілі. Аталған құқықтық құбылыстың ғылыми тұжырымдамасы әлі күнге дейін жасалмаған, ол әдетте құқықтық реттеу механизмінің құрылымы арқылы қарастырылады. Бірақ құқықтық реттеу түсінігі оның динамикалық, механикалық жағына қарағанда әлдеқайда кең және оның статикалық белгілерін, ерекшеліктері мен айрықша сипаттамаларын ғана емес, сонымен қатар типтерін, түрлерін, әдістерін, құралдарын нақтылауды қажет етеді. Құқықтық-теориялық доктринада құқықтық реттеу нысандары туралы ақпарат көлемі аздық етеді, бұл маңызды танымдық алшақтықты білдіреді [3].

Құқық қоғамдық қатынастарды реттеуге арналған. Бұл үрдіс өз бетінше іске аспайды, ол тиісті құқықтық реттеу механизмі көмегімен жүзеге асырылады. «Құқықтық реттеу механизмі» түсінігін анықтау үшін алдымен «құқықтық реттеу» ұғымын ажырату қажет. Сонымен қатар, заң әдебиетінде «құқықтық реттеу» және «құқықтық ықпал ету» түсініктерінің бар екендігін атап өту керек.

Құқықтық реттеу — қоғамдық қатынастарға құқықтық құралдар, әдістер мен тәсілдер көмегімен ықпал ету. Мысалы, қылмыстық құқықта қоғамға қауіпті әрекеттерді жасамау талабы бар. Бұнда қоғамдық қатынастарға тиісті заңдық ықпал ету үшін тиісінше құралдар (тыйым салушы құқық нормасы, жаза), тәсіл (тыйым салу), әдіс (императивті) қолданылады.

Құқықтық ықпал ету түсінігі құқықтық реттеуге қарағанда кеңірек. Ол қоғамдық қатынастарға ықпал ететін құқықтық құбылыстардың барлық жиынтығын қамтиды. Құқықтық ықпал ету — қоғамдық қатынастарға құқықтық құралдар, әдістер мен тәсілдер көмегімен ғана емес, өзге де құқықтық құбылыстар көмегімен ықпал етуді білдіреді. Өзге құқықтық құбылыстар қатарына құқықтық

сана, құқықтық мәдениет, құқықтық қағидалар, заңдылық, заңды жауапкершілік тағы басқалар кіреді. Мысалы, адамдардың басым көпшілігінің құқықбұзушылыққа бармайтындығы құқықтық құралдар, әдістер және тәсілдердің жұмыс істеуімен түсіндірілмейді, дұрысы құқыққа құрмет көрсетуді білдіретін қалыптасқан құқықтық санамен түсіндіріледі.

Құқықтық реттеу — заңдық құралдар жүйесімен жүзеге асырылатын, қоғамдық қатынастарға реттеу мақсатымен әсер ету. Құқықтық ықпал ету — құқықтың әлеуметтік өмірге, адам санасы мен әрекетіне әсерінің бірлігі және көп жақтылығымен сипатталатын үрдіс.

Құқықтық реттеу мен құқықтық ықпал ету былай ажыратылады:

Біріншіден, құқықтық реттеу пәні құқықтық ықпал ету пәніне қарағанда біршама тар болып келеді. Құқықтық ықпал ету пәніне құқықпен реттелінбейтін, бірақ оның ықпалы жүретін экономикалық, саяси, әлеуметтік қатынастар да кіреді. Екіншіден, құқықтық реттеу арнаулы заңдық әсер ету ретінде субъектілердің нақты құқықтары мен міндеттерін бекітумен, тиісті және мүмкін тікелей нұсқаулармен байланысты болса, құқықтық ықпал ету онымен тұрақты байланыста емес. Құқықтық реттеу құқық нормаларының құқықтық қатынастар арқылы жүзеге асырылатынын білдірсе, екіншісі оған міндетті емес. Бұл құқықтық реттеудің әрқашанда құқықтық ықпал ету болатынын білдіреді, ал құқықтық ықпал ету қоғамдық қатынастарды саналы реттеу бола бермейді.

Қоғамдық қатынастарға құқықтық ықпал етудің құқықтық реттеуден басқа да нысандары бар. Олар ақпараттық-психологиялық, тәрбиелік, әлеуметтік болады. Ақпараттық-психологиялық нысан басқармашылық құқықтық мәліметтердің субъект әрекетіне әсер етуін білдіреді. Яғни, мемлекет құқықтық нормалардың көмегімен рұқсат етілген, қажетті немесе тыйым салынған мінез-құлыққа қатысты ұстанымын құқық субъектілерінің назарына жеткізеді. Ақпараттық-психологиялық нысанның заңдық құралы ретінде құқықтық көтермелеу мен құқықтық шектеулерді атауға болады.

Құқықтық ықпал етудің тәрбиелік жағы құқықтық шындықтың субъектінің ішкі жан-дүниесіне, адам санасында құндылық көзқарастарды қалыптастыруға, тұлғаны құқықтық тәрбиелеуге жалпы идеологиялық әсер етуімен байланысты болады. Құқықтық заңдылық мәдениетті көтеру, алдыңғы қатарлы, өркениетті идеялар мен принциптерді енгізу рөлін атқарады.

Қоғамдық қатынастарға құқықтық ықпал етудің әлеуметтік жағы құқықтық факторлар мен құқықтың әрекет етуінің барлық кезеңіне қатысатын өзге де әлеуметтік (экономикалық, саяси, адамгершілік) факторлардың өзара байланысымен сипатталады. Бұл факторлар өз жиынтығында құқық әрекетінің әлеуметтік ортасын құрайды. Оларға құқық нормасы мен нұсқауларды халыққа жеткізу, құқықтық актілерде әлеуметтік пайдалы әрекетті мақсат етіп қою арқылы субъект әрекетін дұрыс бағыттау, құқықпен әлеуметтік пайдалы әрекет тәртібін қалыптастыру, әлеуметтік-құқықтық бақылау және тағы басқалар жатады.

Қоғамдық қатынастарды заңдық реттеуді дұрыс түсіну үшін құқықтық реттеудің даму үрдісінде өтетін сатыларын анықтау маңызды. Ресейлік құқықтанушы В.К. Бабаев құқықтық реттеудің басты екі сатысын қарастырады. Оның біріншісі, құқық көмегімен қоғамдық қатынастардың белгілі бір аймағын реттеуді білдіреді. Заңдық нормаларда құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастардың көлемі, құқық субъектілері, олардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттері айқындалады, заңды нұсқауларды бұзу үшін тағайындалатын жауапкершілік бекітіледі. Екінші саты қолданыстағы құқықтық нормаларды іске асырудан құралады [4].

Заң әдебиетінде кең көлемде таралған көзқарастарға сүйенсек, құқықтық реттеу үш сатыдан құралады: жалпы нормативтік реттеу, субъективті құқықтар мен міндеттердің пайда болуы, құқық нормасын іске асыру [5].

Сонымен, құқықтық реттеу сатылары нақтырақ айтқанда:

- қоғамдық қатынастарды нормативті реттеу: құқық нормасын қалыптастыру және оны нормативті-құқықтық актіде бекіту;
- құқықтық қатынастарды жеке реттеу (құқық нормасының негізінде құқықтық қатынастың пайда болуы): құқықтық қатынасты туындататын заңдық фактіден бастау алады да, құқық қолдану актісін қабылдаумен аяқталады. Құқық қолдану актісі құқықтық қатынасқа қатысушылардың жеке құқықтары мен міндеттерін анықтайды және оларға тиісінше жауапкершілік жүктейді.
- құқық нормасын іске асыру: субъективті құқықтарды тікелей пайдалану және заңдық міндеттерді атқарудан көрінеді.

Құқықтық реттеу пәні — құқықпен реттелетін құбылыстар. Құқық қоғамдық қатынастарды реттеуге арналған. Құқық өз заңдылықтарына сәйкес өрбитін және адамдардың еркі мен санасына бағынбайтын физикалық, химиялық, биологиялық және басқа табиғи процестерді реттеуге қабілеттігі

жок. Ол тек қоғамдық қатынастарды, адамдар арасында пайда болатын және олардың әрекетінде, мінез-құлқында көрініс табатын қатынастарды реттеуге ғана қабілетті. Сонымен бірге барлық қоғамдық қатынастар құқықтық реттеу пәнін құрай алмайтындығын ескеруіміз керек, өйткені тек кейбір қоғамдық қатынастар ғана құқықпен реттелуі мүмкін және реттелуге тиісті. Құқықпен тек құқықтық реттеу аясына кіретін қоғамдық қатынастар ғана реттелуі мүмкін және реттелуге тиісті.

Құқықтық реттеу аясын, алдын ала, құқықпен реттелуі мүмкін және реттелуге тиісті қоғамдық қатынастар деп анықтап алсақ, құқық нақты қандай қоғамдық қатынастарды реттеуі мүмкін және тиісті деген орынды сұрақ туындайды.

Біріншіден, бұл *ерікті қоғамдық қатынастар*, яғни адамның еркіне сай қалыптасатын және олардың санасымен бақыланатын қарым-қатынастар. Құқық қоғамдық қатынастарды реттей отырып, алдымен адамның мінез-құлқына ықпал етеді. Сондықтан, адамның мінез-құлқы ғылыми заң әдебиетінде құқықтық реттеудің тікелей пәні ретінде қарастырылады. Егер адам әрекеті ерікті сипат алмаса, оның санасымен бақыланбаса, ол құқықпен реттелуі мүмкін емес. Мысалы, құқық жүйке ауруларымен ауыратын, гипноз жағдайындағы адам әрекетін реттей алмайды. Құқық адамның тек ерікті әрекетін, сол арқылы ерікті қоғамдық қатынастарды реттей алады.

Екіншіден, құқықпен тек *нақты* ерікті қатынастар реттелуі мүмкін және реттелуі тиіс, яғни нақты қатысушылар арасындағы қатынастар. Құқық бұқаралық әлеуметтік үрдістерді (көші-қон, демографиялық және басқа) реттеуі мүмкін емес, реттеуге тиісті де емес, өйткені олар объективті қоғамдық заңдарға сай өтеді. Құқық, әрине, оларға белгілі бір деңгейде ықпал ете алады, бірақ реттей алмайды.

Үшіншіден, құқықпен барлық нақты ерікті қатынастар емес, тек *сыртқы бақылауға* бағынатын қатынастар ғана реттелуі мүмкін және реттеледі. Құқық — қоғамдық қатынастардың сыртқы реттеушісі. Ол мемлекет тарапынан бастау алады, адамның құқыққа қатысты оң немесе теріс қатынасы бар-жоғына қарамастан, адамның қабылдануына немесе қабылдамауына қарамастан адамның мінез-құлқына әсер етеді. Адамның мінез-құлқына сырттай әсер ету арқылы құқық сыртқы реттеуге бағынатын және сырттай бақыланатын әрекеттерді ғана реттеуі мүмкін. Мысалы, құқық достық, серіктестік, бос уақытты пайдалану, жеке отбасылық қарым-қатынастарды реттей алмайды және реттеуге тиісті де емес. Олар сыртқы, формальды-заңдық реттеуге рұқсат бермейді және басқа әлеуметтік нормалармен реттеледі (әдет-ғұрып, адамгершілік және т.б.).

Төртіншіден, құқықпен барлық нақты ерікті, сыртқы бақылауға бағынатын қатынастар емес, тек мемлекет пен қоғам үшін барынша маңызды болатын қатынастар реттелуі мүмкін және реттеледі. Құқық кез келген емес, тек *әлеуметтік маңызды*, өзге адамдардың, жалпы қоғамның, мемлекеттің мүддесіне әсер ететін мінез-құлқы реттеуге тиісті. Әйтпесе, құқық адамның әр қадамын андып отыратын, ұсақ қамқоршыға айналады. Бұндай құқықтық реттеу зияннан басқа еш пайда әкелмейді.

Сонымен, *мемлекет пен қоғам үшін барынша маңызды нақты ерікті, сыртқы бақылауға бағынатын қатынастар құқықпен реттелуі мүмкін және реттеледі. Осылар құқықтық реттеу аясын құрайды.*

Бұдан басқа заң әдебиетінде құқықтық реттеу аясын басқаша топтастыратын көзқарастар да бар. Бұл ретте, құқықтық реттеу аясына қоғамдық қатынастардың үш тобы біріктіріледі: материалдық және материалдық емес құндылықтармен алмасу қатынастары, басқару қатынастары және құқықтық тәртіпті қамтамасыз етумен байланысты қатынастар. Қоғамдық қатынастардың бірінші тобы қоғамның экономикалық негізін құрайды. Мұнда анықтаушы рөл мүліктік қатынастарға (өндіру, айырбас, бөлу және т.б.) тиесілі, оларды тауарлық-ақша қатынастары деп те атайды. Нақты осы қарым-қатынастар құқықтық реттеуді қажет етеді және олар құқық пен құқықтық реттеудің пайда болуын негіздеді деп саналады. Қоғамдық қатынастардың екінші тобы қоғамның саяси негізін құрайды. Мұнда айқындаушы рөл қоғамды мемлекеттік басқаруымен байланысты туындайтын қатынастарға тиесілі. Үшінші топ қоғамдық қатынастың алғашқы екі тобында белгіленген тәртіпті бұзуға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды біріктіреді [6].

Кейбір көзқарастарға жүгінсек, құқықтық реттеу аясына кіретін қоғамдық қатынастар құқықтық реттеу пәнін құрайды. Бұндай жағдайда «құқықтық реттеу аясы» мен «құқықтық реттеу пәні» ұғымдары арасында айырмашылық жоқ. Бірақ, аталған ұғымдарды ажыратып қарастыру жөн. Себебі, біріншіден, құқықтық реттеу пәні құқықтық реттеу аясына кіретін барлық қоғамдық қатынастар емес, тек құқықпен реттелетін бөлігі. Құқықтық реттеу аясына кіретін, бірақ құқықпен реттелмеген қоғамдық қатынастар құқықтық реттеу пәні бола алмайды. Екіншіден, кейде құқықтық реттеу пәніне құқықтық реттеу аясынан тыс қоғамдық қатынастар да кіреді. Бұл мемлекеттің құқықтық реттеу

аясынан тыс жататын, объективті түрде құқықпен реттелуі мүмкін емес қатынастарды (жануарлар әрекетін, кейде тіпті жансыз заттардың әрекетін) реттеу құштарлығынан туындайды.

Құқықтық реттеу пәні мен аясының үлгілі арақатынасы болса, құқықтық реттеу пәні құқықтық реттеу аясының бір бөлігі ғана болуы тиіс. Өйткені, құқық еш уақытта құқықтық реттеу аясына кіретін барлық қоғамдық қатынастарды қамти алмайды. Құқықтық реттеу пәні құқықтық реттеу аясына қарағанда тар ұғым. Сонымен, *құқықтық реттеу пәні — құқықпен реттелетін, мемлекет пен қоғам үшін барынша маңызды нақты ерікті, сыртқы бақылауға бағынатын қоғамдық қатынастар*.

Құқықтық реттеу әдістері түсінігі құқықтық реттеу тәсілдері түсінігімен тығыз байланысты (әдебиетте бұл терминдер кейде өзара ауысымды қолданыла береді).

Құқықтық реттеу әдісі құқықтық қатынастың қатысушыларының өзара әрекеттестігінің сипатын көрсетеді. Әдістер субстанционалды, құқықтық болмыстан ажырағысыз. Олар қандай да болмасын заңдық реттеу режимдерінің мән-мағынасын айқындайды. Сол себепті де, құқықтың басты құрылымдық бөлігі болып табылатын — құқық салаларын қалыптастыруда біріктіруші бастау рөлін атқарады [7; 523].

Әдетте құқықтық реттеудің екі негізгі әдістерін ажыратып, яғни жеке-жеке қарастырады:

Императивті әдіс — құқықтық қатынастың қатысушыларының бірінің екіншісіне биліктік бұйыруын білдіреді. Мысалы, қылмыс жасаған жағдайда мемлекет қылмыскерге жеткілікті деңгейдегі қатаң мәжбүрлеу шараларын қолданады. Заң әдебиетінде бұл әдіс бағындыру әдісі, авторитарлық әдіс, субординация әдісі деп те аталады.

Диспозитивті (автономды) әдіс — құқықтық қатынас субъектілерінің тең құқылығына негізделеді. Мысалы, азаматтық құқықтық қатынастарда: сату, жалға беру, сақтау шарттарын жасасу т.б.

Құқықтық реттеу әдісі — құқықты салаларға бөлудің ең маңызды өлшемі болып табылады.

Заң әдебиетінде:

- марапаттау әдісі (мысалы, еңбек құқығында көп қолданылады);
- сендіру әдісі (көптеген құқық салаларына тән);

- мәжбүрлеу әдісі (заңдық жауапкершілікті көздейтін құқық салаларына тән) де қарастырылады.

Отандық құқықтанушылардың көзқарасы бойынша, құқықтық реттеу тәсілдеріне ерік беру, тыйым салу, міндет жүктеу және т.б. жатқызылады. Ерік беру дегеніміз субъектілерге өз мүдделеріне сай нақты іс әрекеттерді жасауға мүмкіндік тудыру. Міндет жүктеу дегеніміз субъектілерге белсенді әрекет жасау міндетін жүктеу. Тыйым салу дегеніміз субъектілерге қандай да бір әрекетті жасамауды міндеттеу. Тыйым салу көбінесе міндет жүктеумен байланысты болады [8].

Айта кету керек, құқықтық реттеудің әдістері мен тәсілдері тиісті құқық нормаларына және құқықты іске асыру нысандарына байланысты анықталады. Мысалы, құқықтық реттеу тәсілі ретіндегі рұқсат етуге диспозитивті әдіс, өкілдік беруші нормалар және іске асыру нысаны ретіндегі құқықты пайдалану сәйкес келеді. Тиісінше, құқықтық реттеу тәсілі ретіндегі тыйым салуға императивті әдіс, міндеттеуші нормалар және құқықты іске асыру нысаны ретінде орындаумен сәйкестендіріледі.

Қоғамдық қатынастарға құқықтың әсер етуінің жалпы бағыты құқықтық реттеу негізінде — рұқсат ету немесе тыйым салу жатуына байланысты анықталады. Осы тұрғыдан құқықтық реттеудің екі типі айшықталады:

- тікелей рұқсат ету типі;
- жалпы рұқсат ету типі.

Құқықтық реттеудің *тікелей рұқсат етуші типі* «тікелей рұқсат етілген жағдайды қоспағанда, барлығына тыйым салынған» принципін қолдануды көздейді. Субъектілер тек заң нормаларында рұқсат етілген әрекеттерді орындай алады. Ол әдетте қылмыстық-құқықтық кешеннің салаларында (қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу құқығы, қылмыстық атқару құқығы) және әкімшілік құқықта қолданылады.

Құқықтық реттеудің *жалпы рұқсат етуші типі* «тікелей тыйым салынғаннан басқаға рұқсат етіледі» принципін пайдалануды көздейді. Реттеудің бұл түрі негізінен азаматтық құқықтық қатынастар саласында, субъектілер заңға қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, қандай да бір іс-қимылдар жасауға құқылы болатын салаларда қолданылады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасында құқықтық саясаттың негізгі қағидаттары қатарында ақылға қонымды реттеу, ашық реттеу, дәлелдемелік реттеу, нәтижелі реттеу қарастырылады. Ақылға қонымды реттеуді түсіндіру барысында, қоғамда

туындайтын сұрақтарды шешу үшін алдымен баламалы тәсілдерге жүгіну ұсынылады. Егер ондай мүмкіндік болмаса, болжанатын мақсаттарға қол жеткізу үшін қолайлы және азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін барынша төмен дәрежеде шектеумен сипатталатын реттеуді қолдануға болады. Ашық реттеу құқық субъектілерінің мүдделерін ескеру арқылы, елімізде жүргізіліп жатқан реформаларға халықтың сенімін арттыруға жағдай жасайды. Дәлелдемелік реттеу кең көлемдегі объективті деректерге, оның ішінде ғылыми және сараптамалық зерттеулерге, қоғамдық пікірді, статистикалық және өзге де деректерді зерделеу нәтижелеріне сүйенуге шақырады. Нәтижелі реттеу қағидаты болжанған нәтижеге қол жеткізудің барлық жағымды әдіс-тәсілдерін орынды қолдануды талап етеді. Бұлардың барлығы тұлғаның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау тұрғысынан негізделеді [9].

Құқықтық реттеудің шектері — құқық әрекетін реттейтін шекаралар, оның көлемінде қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу жүзеге асырылады.

Құқықтық реттеу шектерінің мәселесі отандық заңтануда әлі де тиісті түрде дамымаған, соған байланысты оны әртүрлі түсіндіруге болады. Біздің ойымызша, құқықтық реттеудің объективті және субъективті шектерін ажыратып қарастыру орынды.

Объективті шектер қоғамдық қатынастармен негізделеді. Құқықтық реттеу аясын қарастыру барысында қоғамдық қатынастардың барлығы бірдей құқықпен реттелуі мүмкін емес екендігін анықтадық. Кейбір қоғамдық қатынастар объективті түрде құқықтық реттеуге бағынбайды, сондықтан құқықпен реттелуі мүмкін емес, басқалары құқықтық реттеуге бағынады, бірақ объективті түрде оны қажет етпейді. Яғни, қоғамдық қатынастардың өздері олардың қайсысы құқықпен реттелуі мүмкін және реттелуі керек екендігі туралы хабар береді. Құқықтық реттеу аясы құқықпен реттелуі мүмкін және реттелетін қоғамдық қатынастар болғандықтан, құқықтық реттеудің объективті шектері құқықтық реттеу аясы шектерімен анықталады.

Құқықтық реттеудің субъективті шектері құқықшығармашылық органдармен, яғни позитивті құқық нормаларын қалыптастыратын органдармен анықталады. Құқықшығармашылық органдар құқық нормаларын қалыптастыра отырып, қандай қоғамдық қатынастар және осы нормалармен қалай реттелетіндігін анықтайды. Құқықтық реттеудің субъективті шектері — пәндік шектер, құқықтық реттеу пәнінің шектері немесе қоғамдық қатынастардың құқық нормаларымен реттелетін шектері. Құқықтық реттеудің субъективті шектері қоғамдық қатынастардың реттелу деңгейінде де көрініс табады.

Құқықтық реттеудің ең маңызды аспектісі оның шектері болып табылады. Философиялық тұрғыда «шек» — қабылданудың шекарасы немесе нақты жағдайдағы нәрсенің қажеттілігі, оның ішінде жеке адам мен тұтастай қоғамға қатысты қажеттіліктер мағынасында қолданылады. Бұл мағынада «шектеу» термині кез келген шараның шеткі (ең көп немесе ең аз) шектері (өлшемдері). Демек, бір нәрсенің шекарасы оның мақсатқа сай екендігінің, қажеттілік пен жеткіліксіздігінің сандық және сапалық көрінісі.

Ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейін құқықтық реттеу шектері мәселесінің теориялық және тәжірибелік сипаты бар. Ең алдымен, құқықтық реттеу шектерін мемлекеттік билік органдарының және басқа да уәкілетті мемлекеттік органдардың қоғамдық қатынастар жүйесіндегі шекаралары ретінде анықтаудың теориялық жағынан қолайлы екендігін атап өтеміз.

Құқықтық реттеудің шектері құқықтың қалыптасуы мен даму процесіне әсер ететін факторларға байланысты. Мұндай факторлар, ең алдымен, қоғамның қол жеткізген экономикалық дамуының деңгейін, оның тіршілік әрекетінің табиғи-климаттық және экологиялық жағдайларын қамтиды. Құқықтық реттеу шектерін айқындаудағы маңызды фактор мемлекеттік ұйымдастырылған қоғамның және оның құрамдас әлеуметтік топтарының және жеке тұлғалардың дамуының мәдени деңгейін ескеру. Бұл фактор (қоғамдағы адамгершілік деңгейі) тұрғысынан құқықтық реттеу шектерінің мемлекеттік ұйымдастырылған қоғамда қалыптасқан адамгершілік, мораль ережелеріне тәуелділігін байқауға болады. Құқықтық реттеу субъектілері, әсіресе билік органдары, өз мақсаттарына қол жеткізу үшін, соның ішінде әділеттілік, адамгершілік, адалдықты және т.б. бар әлеуметтік қатынастарды қамтамасыз ету үшін одан да көп (неғұрлым мұқият, қатаң, кеңірек) құқықтық реттеуді іске асыруы қажет. Осы айтылғандарға байланысты құқықтық реттеу мен мемлекеттік ұйымдастырылған қоғамның моральдық деңгейі арасындағы өзара қарым-қатынастардағы тұрақтылықтың бар екендігін мойындау дұрыс, оны танымдық және тәжірибелік есепке алу мемлекет теориясының мәселесі болып табылады. Мұнда заң мен адамгершілік арасындағы теориялық және қолданбалы қарым-қатынас белгілі бір өрнек табады.

Мысалы, 2019-2020 жылдар аралығында жер шарының барлық елдері COVID-19 пандемиясының салдарын бастан өткерді. Мұндай процестің нәтижелерінің бірі қарапайым қылмыс көрсеткіштерінің күрт төмендеуі және жоғары технологияларды, ең алдымен банк саласында, саудада және т.б. қолдануға және пайдалануға байланысты құқық бұзушылықтар санының өсуі орын алды. Соңғы үрдіс қазіргі жағдайда да жалғасуда. Көшелерде, үйлерде, қоғамдық орындарда жасалатын қылмыстарды ашуға бағытталған жасанды интеллект құру саласындағы ғалымдардың қызметінің нәтижелері, өкінішке орай, қылмыстық топтармен өздерінің теріс пиғылын қанағаттандыру жолында белсенді қолданылуда. Компьютерлерді, әртүрлі гаджеттерді күнделікті іс-әрекеттерінде кеңінен қолданып отырған қылмыскерлерді әшкерелеу үшін жаңа бағдарламалар жасалуы шарт [10].

Тұтастай алғанда, құқықтық реттеу тиімділігі субъектілер әрекетінің нормативтік-құқықтық шектерін неғұрлым айқын анықтауға және сақтауға байланысты екендігін атап өту керек. Құқықтық реттеу шектерінің сақталуын білдіру оның субъектілерінің ерекше әдістерді қолдану қажеттігін (тыйым салу, рұқсаттар, байланыстыру, ынталандыру, жауапкершілік шараларын қолдану және т.б.) айқындайды. Қажеттілік пен құқықтық реттеудің қолданылған әдістерінің сәйкестігі оның тиімділігін анықтайды және кепілдік береді. Заңды реттеу әдістерін неғұрлым тиімді пайдаланса, соғұрлым ол тиімдірек болады. Бұл оның функционалдық тұрақтылығы ретінде қарастырылады.

Қорытынды

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін жасайтын болсақ, құқықтық реттеудің тиімділігін арттырудың бағыттарын төмендегідей топтастыруға болады:

1. Құқықшығармашылықты жетілдіру, оның барысында құқықтық нормаларда заңдық техниканың жоғары деңгейде болуына байланысты қоғамдық мүдделер және заңдылықтар барынша толығырақ көрініс табады. Тиісті заңдық және ақпараттық құралдар көмегімен заңды сақтау оны бұзғаннан гөрі тиімді болатын жағдай қалыптастыру қажет. Сонымен бірге, құқықтық реттеу механизмінде әрекет ететін құқықтық құралдардың заңдық кепілдендірілуін күшейте түсу қажет, оларға қол жеткізу мүмкіндіктерінің деңгейін арттыру және осы үдеріске кедергі жасау деңгейін төмендету аса маңызды.

2. Құқық қолдануды жетілдіру нормативті реттеудің әрекет ету күшін толықтыра түседі. Егер нормативті реттеу қоғамдық қатынастарды реттеуде тұрақтылық пен қажеттілікті, біркелкілікті қамтамасыз ететін және оларды заңдылық көлеміне енгізетін болса, құқық қолдану нақты жағдайды ескереді. Құқық қолданусыз нормативтік реттеу формализмге айналады, ал нормативтік реттеусіз құқық қолдануды озбырлыққа әкеп соғады. Сондықтан, құқықшығармашылық пен құқыққолданудың тиімді ұштасуы құқықтық реттеуге икемділік және әмбебаптық сипат береді, құқық әрекетін жандандыра түседі.

3. Құқық субъектілерінің құқықтық мәдениетінің деңгейін көтеру құқықтық реттеу сапасына, заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту үрдісіне әсер етеді.

Құқықтық реттеу механизмінің элементтерін жетілдіру, оның тиімділігін арттырудың басты бағдары адам мүддесі. Адам мүддесін қанағаттандырудың өзіндік заңдық технологиясы ретінде әрекет ете отырып, құқықтық реттеу механизмі табиғаты бойынша әлеуметті құнды болуға тиісті. Құқықтық реттеу механизмі жеке тұлғаның заңды мүддесін, қажеттілігін жүзеге асыра алуына тиісінше жағымды жағдай қалыптастыруға, тұлғаның құқықтық мәртебесін нығайтуға ықпал етуі қажет.

Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет ретінде адам және азаматтардың қоғамдық өмірінің барлық саласында да құқықтары мен бостандықтарын танудың механизмін қалыптастыру үрдісін жалғастыруда. Құқықтық жүйе мәселелерін терең және жан-жақты қарастыру, кешенді талдау барысында мынандай ұсыныстар жасалады:

а) дамушы қоғамдық қатынастарды негіздеуге қажетті қазіргі заңдық нысандарды жетілдіре түсу және тиімділігін арттыру қажет, қабылданатын заңдардың сапасын арттыру басты мәселе;

ә) қазақстандық құқықтық жүйені қоғам дамуының туындап отырған қажеттіліктерін, оның объективті заңдылығын, үрдістерін, бағыттарын, адамзат факторының белсендігін дұрыс бейнелей білуге бейімдеу;

б) жағымсыз құбылыстармен, құқықбұзушылықпен күресу, заңдылықты, құқықтық тәртіпті және тәртіпті қамтамасыз ету барысында құқықтық жүйенің барлық резервтерін анықтау және олардың мүмкіндіктерін тиімді пайдалануды қалыптастыру;

в) тұтас құқықтық нысандардың қоғамдық қатынастарға, адам әрекетіне кешенді, келісілген әсерін ұйымдастыру және оның барысында барынша мол әлеуметтік нәтижелерге жету. Ол үшін құқық субъектілерінің құқықтық санасы мен мәдениетінің деңгейін көтеруге қажетті алғы шарттар

калыптастыру қажет. Адамдардың әрекеттегі құқыққа, оларды қолдануға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына және қалаулы құқыққа қатынасын көрсететін көзқарастарының, сезімдерінің және көңіл-күйлерінің, бағаларының жағымды жиынтығын қалыптастыру керек. Оған сапалы, тұрақты заңдар қабылдау, адам құқықтары мен бостандықтарын барынша жетік құралдармен қорғау, құқықтық насихат жүргізу, құқықтық сананы нығайту және заң мәдениетін дамыту жұмыстарын жүргізу арқылы жетуге болады. Құқықтық санасы жоғары қоғамда құқықтық мәдениет деңгейі де үстем тұрады;

г) әлеуметтік-экономикалық дамудың жаңа негіздері жағдайында құқықтық жүйенің даму жолдарын әрі қарай жетілдіру, бұл тұрғыда әлемдік құқықтық жүйенің тәліміне жүгіну қажеттілігі бар.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adilet-ti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>
- 2 Байжанова К.Т. Құқықтық реттеу механизмі / К.Т. Байжанова, А.И. Бирманова, А.Б. Шакирова. — Алматы: «Лантар Трейд» ЖШС, 2019. — 90 б.
- 3 Кожокаръ И.П. Правовое регулирование: понятие и формы / И.П. Кожокаръ // Государство и право. — 2020. — № 12. — С. 112–127.
- 4 Бабаев В.К. Теория государства и права: учеб. для вузов / В.К. Бабаев. — М.: Изд-во «Юрайт», 2024. — 620 с.
- 5 Сенников И.Е. Правовое регулирование и реализация права: проблемы взаимодействия / И.Е. Сенников // Проблемы в российском законодательстве. — 2011. — № 5. — С. 46–51.
- 6 Тепляшин И.В. Эффективность механизма правового регулирования: анализ подходов / И.В. Тепляшин, Г.Г. Фастович // Вестн. СПб. ун-та МВД России. — 2011. — № 3 (51). — С. 26–30.
- 7 Алексеев С.С. Право: азбука–теория–философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. — М.: Статут, 1999. — 712 с.
- 8 Өміржанов Е.Т. Мемлекет және құқық теориясы / Е.Т. Өміржанов. — Алматы: «Жеті Жарғы», 2015. — 177 б.
- 9 Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>
- 10 Кунсбаев С.З. Технологический прорыв и свобода человека / С.З. Кунсбаев // Теория государства и права. — 2022. — № 4 (29). — С. 194–199. DOI: 10.47905/MATGIP.2022.29.4.016

К.Т. Байжанова, С.С. Серикбаева

Проблемы правового регулирования и повышение его эффективности

Статья посвящена анализу научных подходов, характеризующих сущность социально-правовых явлений, касающихся вопросов правового регулирования и повышения его эффективности. Целью исследования является выделение основных элементов правового регулирования, взаимосвязей между ними, а также методов правового регулирования на основе анализа и систематизации различных подходов к правовому регулированию, теоретических положений, принципов, признанных в юридической науке; разработка алгоритма, позволяющего выявить ошибки в правовом регулировании. Объектом исследования статьи является правовое регулирование, рассматриваемое как система, предметом исследования являются общие структурно-функциональные закономерности правового регулирования. Особенности данного исследования, составляющие ряд отличий от других работ, написанных на тему правового регулирования: во-первых, правовое регулирование рассматривается как система, состоящая из статических и динамических элементов. Во-вторых, применяется системный подход к анализу категории правового регулирования. В-третьих, элементы правового регулирования анализируются на общетеоретическом уровне. Раскрыты основные взаимосвязи и функции правового регулирования и правового воздействия, и на основе изложенного выше формулируются обобщенные итоги правового регулирования, позволяющие выявить ошибки в правовом регулировании и наметить пути их устранения.

Ключевые слова: правовое регулирование, правовое воздействие, механизм правового регулирования, эффективность правового регулирования, стадии правового регулирования, предмет правового регулирования, методы правового регулирования, императивный метод, диспозитивный метод, типы правового регулирования.

K.T. Baizhanova, S.S. Serikbayeva

Problems of legal regulation and improving its effectiveness

The article is devoted to the analysis of scientific approaches characterizing the essence of socio-legal phenomena concerning the issues of legal regulation and increasing its effectiveness. The purpose of the study is to identify the main elements of legal regulation, interrelationships between them, as well as methods of legal regulation on the basis of analysis and systematization of various approaches to legal regulation, theoretical provisions, principles recognized in legal science; development of an algorithm to identify errors in legal regulation. The object is legal regulation, considered as a system; the subject is the general structural and functional regularities of legal regulation. The peculiarities of this study, which constitute a number of differences from other works written on the topic of legal regulation: first, legal regulation is considered as a system consisting of static and dynamic elements. Secondly, a systematic approach to the analysis of the category of legal regulation is applied. Thirdly, the elements of legal regulation are analyzed at the general theoretical level. A number of basic interrelations and functions of legal regulation and legal impact are singled out, and on the basis of the above, generalized results of legal regulation are formulated, allowing to identify errors in legal regulation and indicate ways to eliminate them.

Keywords: legal regulation, legal impact, mechanism of legal regulation, effectiveness of legal regulation, stages of legal regulation, subject of legal regulation, methods of legal regulation, imperative method, dispositive method, types of legal regulation.

References

- 1 Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevtyн 2023 zhyldy 1-qyrkuiektegi “Adiletти Qazaqstannyn ekonomikalyq bagdary” atty Qazakhstan khalqyna Zholdauy [The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 1, 2023 “The economic benchmark of a fair Kazakhstan”]. *www.akorda.kz*. Retrieved from <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-toqaevtyн-adiletти-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakhstan-halkyna-zholdauy-18333> [in Kazakh].
- 2 Baizhanova, K.T., Birmanova, A.I., & Shakirova, A.B. (2019). Quqyqtyq retteu mekhanizmi [The mechanism of legal regulation]. Almaty: “Lantar Treid” ZhShS [in Kazakh].
- 3 Kozhokar, I.P. (2020). Pravovoe regulirovanie: poniatie i formy [Legal regulation: the concept and forms]. *Gosudarstvo i pravo — State and law*, 12, 112–127 [in Russian].
- 4 Babayev, B.K. (2024). Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and law]. Moscow: Izdatelstvo «Yurait» [in Russian].
- 5 Sennikov, I.E. (2011). Pravovoe regulirovanie i realizatsiia prava: problemy vzaimodeistviia [Legal regulation and implementation of law: problems of interaction]. *Problemy v rossiiskom zakonodatelstve — Problems in Russian legislation*, 5, 46–51 [in Russian].
- 6 Tepliashin, I.V. & Fastovich, G.G. (2011). Effektivnost mekhanizma pravovogo regulirovaniia: analiz podkhodov [Effectiveness of the legal regulation mechanism: analysis of approaches]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta Ministerstva vnutrennikh del Rossii — Bulletin of the Saint Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 3(51), 26–30 [in Russian].
- 7 Alekseev, S.S. (1999). Pravo: azbuka–teoriia–filosofia. Opyt kompleksnogo issledovaniia [Law: ABC – theory – philosophy. Comprehensive research experience]. Moscow: Statut [in Russian].
- 8 Omirzhanov, E.T. (2015). Memleket zhane quqyq teoriiasy [Theory of State and law]. Almaty: “Zheti zhargy” [in Kazakh].
- 9 Qazaqstan Respublikasynyn 2030 zhyлга deuingi quqyqtyq saiasatynyn tuzhyrymdamasy [The concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> [in Kazakh].
- 10 Kunsbaev, S.Z. (2022). Tekhnologicheskii proryv i svoboda cheloveka [Technological breakthrough and human freedom]. *Teoriia gosudarstva i prava — Theory of State and law*, 4(29), 194–199 [in Russian].

Information about the authors

Baizhanova, Kulzira Tolepbergenovna — Master of jurisprudence, senior teacher of the Department of Theory and history of state and law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

Serikbayeva, Saule Serikbayevna — Master of jurisprudence, senior teacher of the Department of Theory and history of state and law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.